

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра філософії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота

(освітній ступінь – «бакалавр»)

на тему: **«Політичний реалізм у філософії Макіавеллі, Гоббса та Вебера: історико-філософський аналіз концепції Realpolitik»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,

Спеціальність: 033 Філософія

Поліщук Діана Віталіївна

Керівник: Козловський Віктор Петрович,

Кандидат філософських наук, доцент

Рецензент _____

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою « _____ »

Секретар ЕК _____

« _____ » _____ 20__

Київ – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	С. 3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТТЯ ПОЛІТИЧНОГО РЕАЛІЗМУ.....	С. 7
РОЗДІЛ II. КЛЮЧОВІ МИСЛИТЕЛІ ТРАДИЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕАЛІЗМУ.....	С. 18
РОЗДІЛ III. REALPOLІTІK: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ. REALPOLІTІK Ї СУЧАСНІСТЬ	С. 38
ВИСНОВКИ.....	С. 49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	С. 51

ВСТУП

Після розпаду Радянського Союзу в 1991 році й кінця холодної війни, більшість політичних мислителів прогнозували лібералізацію зовнішньої політики та тріумф демократичного світу. Здавалось, що перемога західного світу над Радянським Союзом свідчила про те, що ліберальна демократія стане остаточною формою правління для всіх країн у світі. Френсіс Фукуяма у своєму есе стверджував, що ми спостерігаємо на своїх очах кінець історії – кінець ідеологічних протистоянь й великих війн. На його думку, в майбутньому головною ціллю міжнародної політики країн стане саме вирішення економічних питань, а політичні конфлікти не будуть розвиватися у військове протистояння. Нове тисячоліття продемонструвало помилковість цих міркувань, на сучасній політичній арені виникає все більше режимів, чії лідери нехтують ідеалами ліберальних теоретиків 90-х років. Міжнародна арена з кожним роком дедалі нагадує світ описаний мислителями, що вірили у політичний реалізм. Це світ, в якому держави в першу чергу керуються власними інтересами, а не моральними нормами чи ідеалами, це також світ, де сила залишається вирішальним аргументом у міжнародній політиці. Розрив між очікуваннями ліберальних теоретиків про права людини, верховенство міжнародного права та принципи колективної безпеки й реальною поведінкою великих держав – є однією з основних тем, якою піклуються сучасні експерти в сфері міжнародної політики й політичної філософії.

Актуальність теми дослідження: Сучасна ситуація в міжнародній політиці ставить Україну в складну ситуацію, де наша країна безпосередньо стикається з наслідками *realpolitik* великих держав і змушена адаптуватися в цьому складному середовищі. Філософське осмислення політичного реалізму набуває актуальності з двох причин. По-перше, ми на власних очах бачимо наскільки ідеї *realpolitik* й політичного реалізму стають дедалі все

більш популярними для опису сучасного становища у міжнародній політиці. Все більше політиків приходять до влади, які сповідують ідеї вирішення економічних й політичних інтересів власних держав, не рахуючись при цьому ані з моральними нормами, ані з міжнародним правом. По-друге, філософське коріння й генеалогія політичного реалізму залишається досі недостатньо дослідженою в українській академічній традиції. Науковцями переважно аналізуються або окремі мислителі в сфері політичного реалізму, на кшталт Макіавеллі, Гоббса чи Макса Вебера, або сучасні теорії міжнародних відносин. Осторонь при цьому залишається цілісна інтелектуальна історія формування такої школи мислі як політичний реалізм та як ідеї теоретиків минулого імпліментуються політичними діячами сьогодні. На мою думку, для того, щоб вдало аналізувати ті процеси, які ми бачимо сьогодні на міжнародній арені, варто віднайти те філософське підґрунтя, яке в значній мірі сформувало той погляд на міжнародну політику, який стає дуже популярним сьогодні.

Об’єктом дослідження є філософська традиція політичного реалізму й концепції *realpolitik*.

Предметом дослідження є концепції влади, держави та політики в роботах Фукідіда, Гоббса, Маккіавеллі, Вебера, Ніцше та інших мислителів європейської філософської і політичної традиції у контексті формування ідеї *realpolitik*.

Метою дослідження є здійснити історико-філософський аналіз генеалогії політичного реалізму та визначити внесок окремих мислителів у формування інтелектуальної традиції *realpolitik*

Для досягнення поставленої мети, необхідно виконати наступні **завдання**:

1. Реконструювати генеалогію інтелектуальної традиції політичного реалізму і *realpolitik*.

2. Проаналізувати концепції стрижневих філософів цього напрямку: Макіавеллі, Гоббса та Вебера.
3. Визначити спільний знаменник політичного реалізму, який об'єднує ідеї цих політичних філософів.
4. Розглянути історичні приклади втілення *realpolitik* та проаналізувати, як ця концепція впливає на сучасний стан міжнародних відносин.

Стан наукових досліджень: Проблематика політичного реалізму має багату дослідницьку традицію. Головними працями академічного реалізму є «The Twenty Years' Crisis» Е. Карра та «Politics Among Nations» Г. Моргентау. Структурний реалізм розвивав К. Волтц «Theory of International Politics», наступальний – Д. Міршаймер «The Tragedy of Great Power Politics». Окремих мислителів досліджували К. Скіннер, І. Берлін, Л. Штраус, Р. Арон. Історію поняття *Realpolitik* простежив Д. Б'ю «Realpolitik: A History». Комплексне порівняння Макиавеллі, Гоббса та Вебера у контексті *realpolitik* із залученням ширшої генеалогії в українській літературі досі не здійснювалося.

Методологія дослідження: Вибір підходів для дослідження зумовлений специфікою теми – історико-філософський аналіз інтелектуальної традиції, що охоплює понад два тисячоліття. Основними методами в роботі є історико-філософський, порівняльний, герменевтичний та генеалогічний. За допомогою історико-філософського методу ми проаналізували ідеї Макиавеллі, Гоббса та Вебера у контексті їхніх епох. Без урахування історичного контексту неможливо зрозуміти, що впливало на формування реалістичних ідей. Порівняльний метод був застосований для зіставлення концепцій трьох головних авторів за ключовими категоріями: людська природа, концепція влади, співвідношення моралі та політики, роль сили в політиці. Завдяки цьому методу було знайдено як спільне ядро реалістичної традиції, так і суттєві відмінності між окремими мислителями.

Герменевтичний метод використовується в роботі для аналізу та інтерпретації текстів мислителів реалістичної традиції. Генеалогічний метод дозволяє в цій роботі відстежити походження та трансформацію ключових ідей інтелектуальної традиції реалізму. Також в роботі ми звернулись до методу концептуального аналізу у визначені ключових понять мислителів, які досліджуються в цій роботі.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТТЯ ПОЛІТИЧНОГО РЕАЛІЗМУ

1.1 Поняття політичного реалізму й *realpolitik*: визначення й співвідношення

Перш за все, варто визначити в чому полягає сутність визначень політичний реалізм та *realpolitik*, а також визначити в чому відмінність між цими двома термінами. Два цих терміни часто вживаються як синоніми й між ними багато спільного, але при цьому між ними є суттєва різниця. Політичний реалізм – це напрям у політичній філософії та теорії міжнародних відносин, який ґрунтується на основній тезі: внутрішня та зовнішня політика держави керується інтересами і силою, а не моральними ідеалами, абстрактними принципами справедливості чи правовими нормами. В основі цієї філософської традиції лежить не заперечення моралі як такої та її цінності, а лише переконання, що моральні міркування в політичній сфері підпорядковуються логіці виживання, безпеки та сили. Охарактеризувати політичний реалізм можна через декілька ключових принципів, яких він дотримується. По-перше, в основі цієї філософської традиції лежить те, що ми можемо назвати песимістичною антропологією. Мислителів цієї школи мислення об'єднує спільне переконання – людина за своєю природою істота егоїстична, конфліктна та схильна до постійного суперництва і боротьби за владу. Так, наприклад Фукідід обґрунтовував логіку підкорення афінянами мелосців тим, що вони мають на це силу. Маккіавелі у своєму трактаті “Державець” схилявся до опису людей як істот невдячних й схильних до обману. Гоббс стверджував, що без суверена, арбітра, в якого є повноваження правити та застосовувати силу – люди будуть знаходитися в стані анархії, постійної боротьби один між одним. Такий погляд на природу людини суттєво відрізняє політичних реалістів від тих же лібералів, які вірять в раціональність людей і соціальний прогрес. До

того ж, політичні реалісти виявляють цинізм до будь-яких ідеологічних переконань, незалежно від того, чи це марксизм з його вірою у класову солідарність, чи утопізм з його вірою в можливість побудови ідеального, безконфліктного суспільства. З песимістичної антропології виходить наступний принцип, якого дотримуються політичні реалісти – віра в анархічність міжнародної політики. Згідно з поглядами Гоббса, від стану постійної боротьби всіх з усіма державу рятує суверен, в якого є повноваження встановлювати закони та застосовувати силу. Проте, міжнародні відносини не підпорядковуються єдиному правителю чи органу влади, стан міжнародних відносин аналогічний гоббсівському “природному стану”, де не діють жодні моральні норми й перемагає найсильніший. Політичні реалісти вірять, що міжнародне право існує доти, доки воно спирається на силу великих держав та їх інтерес підтримувати міжнародне право. Третім принципом політичного реалізму є твердження про пріоритет державного інтересу. Головним рушієм зовнішньої політики для політичних реалістів є не ідеологія чи міжнародне право, а інтерес, визначений у термінах влади та безпеки. І останній принцип політичного реалізму є загальний скептицизм щодо моралі в політиці. Знову ж таки, реалісти не заперечують явище моралі як такої, але вони вважають, що підпорядкування зовнішньої політики абстрактним моральним категоріям є не лише неможливим, але і небезпечним для держави в цілому.

Отже, політичний реалізм є теоретичною школою мислення, в центрі якої постають рефлексії щодо природи влади, моралі, людської природи та ролі сили у вирішенні конфліктів. Політичний реалізм не обмежує себе питаннями як слід вести зовнішню чи внутрішню політику, він дивиться на сутність влади як такої. Політичний реалізм не має свого засновника чи загальних правил, яких дотримується кожний мислитель цієї

інтелектуальної традиції, різні діячі цієї школи мислення скоріше об'єднані спільними настроями та інтуїціями щодо людської природи.

Натомість, *realpolitik* має свого конкретного засновника – Людвіга фон Рохау, який в 1853 році публікує твір, в назві якого вперше виникає цей термін. Рохау був учасником революції 1848 року, «весни народів», в своєму творі він рефлексує чому революція програла. Основним лейтмотивом його твору є ідея, що програш революціонерів був спричинений їх вірою в абстрактні ідеали свободи та справедливості та їх ігноруванням реального розкладу сил. В своїй монографії присвяченій *realpolitik*, Джон Б'ю описував *realpolitik* як політику, яка заснована на тверезій оцінці реального положення ситуації, а не на утопічних проектах. Поразка революції 1848 року для німців означала неможливість втілення ідеї про об'єднання Німеччини шляхом ідеалістичних уявлень про “силу демократичних процедур”, парламентські вибори та акції протесту. Одним з перших, хто втілював *realpolitik* в міжнародній політиці став Отто фон Бісмарк, який на своєму прикладі продемонстрував привабливість цих ідей. Його знаменитий вислів про об'єднання Німеччини “залізом й кров'ю” характеризував рішучість досягати політичних успіхів шляхом сили. Співвідношення між поняттями політичний реалізм й *realpolitik* полягає в тому, що перше є ширшою інтелектуальною традицією, яка охоплює рефлексію про природу влади, людську природу та межі моралі в політиці, а *realpolitik* – це прикладний вимір ідей реалістів. *Realpolitik* – це скоріше практична настанова державному діячу. Спираючись на засновки політичного реалізму, діячі у сфері *realpolitik* формулюють наступну максиму: якщо політика керується силою та інтересом, то раціональний державний діяч, який бажає блага для своєї держави, має діяти відповідно до цієї логіки, а не керуватися абстрактними моральними нормами чи ідеалістичними уявленнями. *Realpolitik* при цьому не пропагує постійне

використання сили та примусу у державній і міжнародній політиці, він лише стверджує, що кожне політичне рішення має в першу чергу відповідати тим державним інтересам, яких політик хоче досягнути.

1.2. Фукідід – “батько” реалістичного погляду на політику.

В процесі пошуку перших проявів концепцій, які притаманні політичним реалістам, ми натрапляємо на античного автора та одного з перших істориків – Фукідіда. Фукідід жив у 5 ст. до н. е., був учасником Пелопоннеської війни на стороні Афін, після невдалої військової кампанії в якості полководця, Фукідід був вигнаний з армії та був вимушений спостерігати й збирати свідчення про хід цієї війни як нейтральний спостерігач. Не має бути дивним той факт, що саме Фукідід став першим з тих, хто почав рефлексувати над темами, які будуть притаманні будь-якому мислителю політичного реалізму. Пелопоннеська війна була найбільшим конфліктом класичної епохи Давньої Греції, території, яка на той момент була центром культурного та наукового життя в тогочасному світі. “Історія пелопоннеської війни” Фукідіда цінна нам як перша спроба систематично пояснити міжнародні відносини крізь категорії сили, інтересу та необхідності. Для того, щоб побачити в тексті Фукідіда натяк на політичний реалізм, варто поглянути як він описував причини війни між Спартою та Афінами та що в його описі причин відрізняло його від Гомера та Геродота. Якщо Гомер описував причини троянської війни як волю богів та особистісні конфлікти між правителями держав, а Геродот пояснював початок Греко-Персидських війн через помсту та культурні відмінності між греками й персами, то погляд Фукідіда більш схожий з тим, як в наші часи ми звикли аналізувати військові конфлікти. «Справжньою причиною війни, хоча і найменш згадуваною відкрито, я вважаю зростання могутності афінян і страх, який це викликало у лакедемонян, що зробило війну неминучою» (Thucydides, 1959, с. 13), пише Фукідід у своєму трактаті.

Античний автор сформулював те, що вченні-історики в майбутньому назвуть «пасткою Фукідіда» – стан наростаючої напруги між країнами, одна з яких є гегемоном у своїй сфері впливу, а інша стрімко набирає сили, що неминуче веде до страху цих країн один перед одним. Цей принцип, хоча й не вичерпно, описує причини конфліктів між країнами, але доволі привабливий при спробі пояснити чому деякі держави ініціюють конфлікти. Сьогодні, наприклад, “пасткою Фукідіда” описують стан напруженості між Сполученими Штатами Америки й Китайською Народною Республікою. Не менш важливим в тексті Фукідіда є діалог між афінянами та народом Мелоса, він демонструє нам приклад етики реалістів. Фукідід описує етап Пелопоннеської війни, коли Афіни почали підкорювати нейтральні міста-держави, одним з таких міст був Мелос, який прагнув зберегти нейтралітет у війні між Афінами та Спартою. Між представниками Афін й Мелоса почалась суперечка щодо доцільності військової кампанії перших проти Мелоса. Знать Мелоса намагалась довести ірраціональність осади їх міста, наполягаючи на тому, що вторгнення зруйнує репутацію Афін, на допомогу мелосцям прийде Спарта, а в кінці кінців самі боги стануть на сторону Мелосу, бо справедливість на їх боці. Афініські представники у відповідь стверджували, що для мелосців найбільш раціональним буде скласти зброю, бо тільки в такому випадку вони не приречують власний народ на зайві жертви і руйнування. На думку Афін, владарювати у власній сфері може лише той, хто має на це достатню силу й ніщо крім сили на легітимізує твоє право на землю. Врешті-решт, мелосці відмовились підкоритись, в результаті афіняни взяли місто штурмом. Всіх чоловіків, які були здатні тримати зброю – вони стратили, а жінок і дітей забрали у рабство (Thucydides, 1959, с.179-187).

Фукідід не дає моральної оцінки діям афінян чи мелосців, з його опису незрозуміло, чи підтримує він якусь з сторін. Але наратив, який обрав

Фуکیدід слугує демонстрацією того реалістичного принципу, що ніяка апеляція до богів, моралі чи справедливості немає значення, якщо за цим не стоїть реальна сила.

Отже, Фуکیدід є важливим автором без якого складно сформувати повну історію такої інтелектуальної традиції як політичний реалізм. Він перший з мислителів, хто спробував пояснити причини виникнення конфліктів та їх результати крізь логіку сили. Фуکیدід, на відміну від інших античних авторів, які займалися темою політики, не будує власних уявлень якою має бути справедлива політика, він лише старається безпристрасно описати вже існуючі процеси. Античний автор започаткував традицію песимістичної антропології, основною ідеєю якої є те, що природа людини буде заважати побудувати політику, яка буде спиратися тільки на мораль та її закони.

1.3. Уявлення про природу влади й людини, які оточують політичний реалізм

Перед тим як перейти до основних концепцій політичного реалізму та *realpolitik*, варто встановити інтелектуальну генеалогію тих поглядів на владу, природу людини й мораль, без яких складно уявити політичний реалізм сьогодні. Політичний реалізм часто критикують за нехтування моральними нормами, з огляду на це варто проаналізувати інтуїції Ніцше щодо моралі, бо саме до німецького автора часто апелюють ті, хто сьогодні підтримує *realpolitik*. Ніцше не залишив після себе власної політичної філософії, але саме він зробив найбільше для підриву тих моральних засад, на яких ґрунтуються ідеалістичні погляди на політику. В своєму творі «Генеалогія моралі», Ніцше стверджує, що мораль не є абсолютною, вічною й безпристрасною, вона також має своє походження й слугує інтересам певних соціальних груп. Для Ніцше існує два типи моралі – мораль рабів й мораль панів. Мораль панів – це мораль сильних, еліти, аристократії, людей,

які самі створюють цінності та діють виходячи зі своєї сили. Мораль рабів, натомість – це реакція на мораль панів, вона утворюється в момент, коли слабкі розуміють, що не мають спроможності перемогти сильних на їх полі. Саме тому виникає мораль рабів, метою якої є створення альтернативної системи цінностей, де опозиція сильний-слабкий, замінюється на добрий-злий. Слабкість в такій системі цінностей проголошується “смиренністю”, а безсилля стає “добротою”. Головним елементом моралі рабів є ресентимент – безсильна злоба слабких на сильних, в яких є сила, влада і життєва енергія. Не здатні щось зробити з цим, слабкі проголошують поведінку та життєві цінності панів – аморальними (Ніцше, 2002, с. 194-211). Як і Ніцше, політичні реалісти не вважають слідування моралі виключно раціональною поведінкою. Моральні цінності можуть бути штучними, а слідування цієї моралі може бути вигідним для однієї зі сторін. Моральні цінності можуть бути такою же формою влади, а не вираженням абсолютної істини.

Ще одним важливим автором для реалістичної традиції є Карл фон Клаузевіц. Німецький теоретик війни проголошував, що війна це продовження політики, іншими засобами (Clausewitz, 2013, с.58). Глибина цього твердження полягає в сприйнятті війни як ще одного різновиду політики, а з цього слідує, що якщо будь-яка політика має свої раціональні причини та сферу використання, то й війна перестає бути ірраціональною, беззмістовною катастрофою. Війна для Клаузевіца – це спосіб вирішити ті проблеми, які звичайною дипломатією вирішити не вдається. Цей погляд робить війну прийнятною в деяких ситуаціях, бо незважаючи на аморальність такого способу вирішення конфлікту, війна може слугувати ефективним інструментом в руках політика. Окрім того, Клаузевіц описував таке явище як “туман війни” – стан, коли зовнішні обставини заважають раціонально будувати власну стратегію через незнання планів противника, розкладу сил і інших обставин (Clausewitz, 2013, с.118-120). Як і військові

стратегії стикаються з туманом війни, так і політики стикаються із невизначеністю та неможливістю передбачити майбутнє. Через брак знань, держави знаходяться у стані невизначеності щодо намірів інших держав, а паралельно ірраціональні фактори постійно втручаються у стратегічний розрахунок. Це змушує політиків поводити себе не завжди згідно загальним уявленням про норми моралі і раціональної поведінки, бо якщо ти невпевнений чи буде раціональною поведінка твого опонента, чому ти маєш бути підпорядкований якимсь нормам? Клаузевіц співзвучний з політичними реалістами в плані того, що не існує єдиної раціональної поведінки для держави – зберігати мир й співпрацю з іншими країнами, іноді війна є корисним інструментом у вирішенні накоплених проблем (Clausewitz, 2013, с. 531-540). До такої ситуації підштовхує сама структура міжнародних відносин, де кожна держава є окремим актором на світовій арені, в намірах й амбіціях яких ти не можеш бути повністю впевненим.

Важливим для прихильників ідеї політичного реалізму й *realpolitik* також залишається Карл Шмітт. Якщо багато представників політичного реалізму потерпають від критики за нехтування мораллю і цинізм, то Карл Шмітт отримав сумнозвісну репутацію в академічному середовищі через свою співпрацю із нацистами, але ігнорувати Шмітта в дослідженні політичного реалізму неможливо. Його ідеї або напряду повпливали на теоретиків політичного реалізму, або співзвучні з тим, що озвучують відомі мислителі цього напрямку. Центральна ідея Шміттівського вчення криється в його визначені, що є політичним. Шмітт виражає своє бачення політичного за допомогою розмежування двох протилежних критеріїв оцінки цієї сфери буття. Естетичне ми осмислюємо в категоріях красивого і потворного, моральне – доброго та злого, а економічне – рентабельного й нерентабельного. Натомість політичне, на думку Шмітта, розмежовується в категоріях друг-ворог. Визначаючи таким чином політичне, Шмітт звертається до критики ліберальних теорій, які намагаються замінити

політичне на щось ще, чи то економічне, чи моральне. Він наполягає на особливості політичного відносно інших сфер. Ворог для Шмітта це не економічний конкурент чи аморальна особа – це інше, чуже, екзистенційна загроза, чиє існування і буття загрожує твоєму буттю. Політику таким чином не можна звести до моралі, права чи економіки, політика містить в собі фундаментальний принцип, який ніколи не зникає (Schmitt, 2007, с. 25-37). Там, де Кант вірив, що у разі вільної торгівлі між державами зникне сама можливість та необхідність конфлікту, Шмітт стверджував, що конфлікту не уникнути, він закладений в саму структуру політичних відносин. Вже згаданий раніше Фукідід сформулював причину війни між Афінами та Спартою таким чином: одна держава, набираючись сил, створювала загрозу для домінуючого становища іншої. Шмітту співзвучні висновки Фукідіда, але він йде далі називаючи загрозу від іншої держави екзистенційною, тобто такою, яка здатна спричинити знищення іншої держави. Розмежування друг-ворог, пише Шмітт, ніколи не зникає. Його можна маскувати по різному: наполягати на економічній конкуренції між країнами, правовими спорами і т.д.. Але сутність політичного призводить до того, що війна і конфлікт, який призводить до знищення однієї з держав обов'язково відбудеться (Schmitt, 2007, с. 27-37).

Як і вченні в сфері геополітики, Шмітт вважає, що великі держави приречені конкурувати і, зрештою, вести війну одне між одним. Будь-які спроби побудувати систему, яка звільнить держави від необхідності вирішувати проблеми іншим шляхом – марні. В разі якщо екзистенційна загроза завжди існує від того, кого ми визначаємо як ворога, тоді варто бути готовим як до війни, так і до превентивних ударів. Лібералів Шмітт зневажав за відкидання політичного на користь інших сфер як то економічного чи правового. Вони, на його думку, не приймають реальність як таку і це призводить до беззахисності держави перед обличчям екзистенційної загрози (Schmitt, 2007, с. 45-58).

Отже, розглянуті в цьому розділі мислителі не можуть в повній мірі називатися політичними реалістами. Вони не займались саме розробкою цілісного вчення щодо реалізму в політиці. Проте автори, які були проаналізовані в цьому розділі, поділяли спільні інтуїції з політичними реалістами. Важливо було реконструювати інтелектуальну традицію на яку посилаються реалісти у своїх роботах. В першу чергу, це судження про природу людини і влади, засновки завдяки яким формуються уявлення про те як слід поводити себе в політиці. Є декілька центральних концепцій, які можливо не в повній мірі, але хоча б частково поділяються всіма згаданими мислителями. По-перше, це те, що ми окреслили як песимістична антропологія. Песимістичною антропологією я називаю ті уявлення про природу людини, які змушують політичних реалістів сумніватися у можливості компромісу, міжнародного права чи чітких моральних норм, які є універсальними для всіх. Усі вищеописані мислителі єдині у визначені людини як істоти ненадійної, схильної до ірраціональної поведінки, що унеможливорює прагнення побудувати універсальну систему, яка буде здатна ефективно керувати відносинами між ними, мінімізуючи конфлікти. Ця позиція на фундаментальному рівні відрізняє політичних реалістів від прихильників більш ліберального погляду. По-друге, інтелектуальна традиція політичного реалізму ґрунтується на вірі в силу, як єдиний істинний або найголовніший елемент політики. Жодні моральні норми, правові відносини чи міжнародні інституції не мають впливу, поки вони не підкріплені силою. Для політичних реалістів саме логіка сили визначає міжвладні відносини всередині держави та між іншими державами. По-третє, відмежування політики від моралі, або інших сфер буття людини. Істинна сутність політики для політичних реалістів полягає в тому, що вона ніколи не слідує моралі чи ідеології, а керується лише власними інтересами. Там, де ми бачимо послідовне слідування політики заявленим моральним принципам – є нічим іншим як ілюзією й інтересом окремих політичних

акторів. Менш істотним є й інший критерій, який об'єднує вищеописаних мислителів. Усі вони запевняють, що критикують ілюзії, та паралельно закликають нас дивитися безпристрасно на політику і політичне. Це виражається й в намірах відокремити політику від держави, й в цинічному аналізі процесів, які нерозривно пов'язані з політикою.

Підсумовуючи, варто зазначити коротко основну тезу цієї інтелектуальної традиції – політика керується лише інтересом та силою. Окресливши інтелектуальну традицію, яка пов'язана із політичним реалізмом в цілому та *realpolitik* зокрема, варто звернутися до основних мислителів в цих сферах. Якщо мислителі з першого розділу поділяли певні інтуїції з політичним реалізмом, то вже наступні філософи сформуливали цілісний погляд на природу політики та влади.

РОЗДІЛ II. КЛЮЧОВІ МИСЛИТЕЛІ ТРАДИЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕАЛІЗМУ

2.1 Ніколо Макіавеллі

Ніколо Макіавеллі вважається одним з найбільш впливових політичних мислителів в історії. Саме з ім'ям флорентійця частіше всього асоціюють політичний реалізм та *realpolitik*. *Magnum opus* Макіавеллі стала праця “Державець”, в якій він дає настанови як варто себе поводити правителю аби успішно втілювати власну політику та зберігати якнайдовше владу. Так вийшло, що ця книга стала першим дослідженням в європейській історії, направленим на з'ясування причин успіхів й невдач державних діячів, яке при цьому не спиралось на мораль й етику. Макіавеллі й сам був політиком, з 1498 по 1512 рік він обіймав посаду секретаря Другої канцелярії Флорентійської республіки. Макіавеллі займався як внутрішньою політикою, так і зовнішньою, об'їздивши велику частину Європи у дипломатичних місіях. Після повернення до влади Медичі у Флоренції, італійський мислитель потрапив в опалу, але зрештою його талант став в нагоді новій владі та йому дозволили повернутися до Флоренції. Політичний досвід Макіавеллі допоміг йому залишити після себе образ політичного мислителя, який відрізнявся від своїх попередників тим, що знав як насправді виглядає влада зсередини та на своєму досвіді зрозумів, які перешкоди можуть стати перед правителем.

«Державець» відразу після публікації отримав репутацію демонічної і цинічної книги від католицької церкви, вчення Макіавеллі століттями сприймалось як аморальне. Справа в тому, що настанови, які Макіавеллі дає в книжці правителю не були суміжні з настановами церкви чи відомих філософів тієї епохи. Практичні рекомендації італійського філософа не містили стандартних фраз на зразок “будь розважливим керівником”, “уникай жорстокості” та “будь милостивим до своїх ворогів”. Навпаки,

Макіавеллі радив застосовувати силу, якщо цього вимагає ситуація, бути хитрим і брехати своїм підданим, ігнорувати моральні заборони, якщо це вигідно. Настанови, які давав Макіавеллі підходили скоріше тиранам, аніж добрим правителям. Постає питання: так чому ж Макіавеллі запам'ятали саме як важливого політичного мислителя, а його ідеями захоплюються й по цей день? Для того, щоб розібратися у цьому питанні варто розглянути підхід, який застосовує Макіавеллі при аналізі влади. Макіавеллі пропонує нам поглянути вглиб політичної реальності, він пропонує повністю відкритися до прийняття дійсності якою вона є, без ілюзій та хибних очікувань. Політика завжди була пов'язана із обманом, хитрощами і насильством, нечасто можна зустріти політика, який був абсолютно чесний з усіма. Частіше за все політики вдаються до маніпуляцій і усіляких дій задля того, щоб отримати або зберегти владу будь-якою ціною (Макіавеллі, 2007, с. 463-465). При цьому твір Макіавеллі можна назвати свого роду секулярним, він майже не посилається на святе писмо чи настанови церкви.

Причина обраної оптики для визначення як слід себе вести політику криється в тому, що для Макіавеллі політика в першу чергу не ділиться на погану чи добру, вона може бути або ефективною, або ні. З цього витікає переконання італійського мислителя, що політик в першу чергу має думати про ефективність власних рішень, бо неефективні рішення приводять до більшої кількості насилля та несправедливості. Ефективна політика не обов'язково має покладатися на моральні установки свого часу, а тому державець має в першу чергу думати як зберегти владу і скористатися можливостями, які йому дають обставини. Макіавеллі пише: «Багато хто понавигадував республіки й князівства, зроду не бачені і про які насправді нічого не було відомо. Але така велика відстань від того, як ми живемо, до того, як треба жити, що людина, яка забуває, що робиться задля того, що треба робити, швидше готує собі загибель, ніж порятунок. Адже той, хто

хотів би завжди сповідувати віру в добро, неминуче загине серед такої маси людей, чужих добру» (Макіавеллі, 2007, с. 457). Як і притаманно будь-якому мислителю у інтелектуальній традиції політичного реалізму, Макіавеллі песимістично дивиться на природу людини. З неможливості покладатися на чесність та доброту людей й виростає вся система настанов італійського мислителя.

Перш за все, він радить не цуратися насилля, якщо ситуація вимагає бути жорстоким по відношенню до власних ворогів, то варто піти на цю жорстокість задля запобігання ще більшій катастрофи. Макіавеллі проводить різницю між добре застосованим насильством і погано застосованим, різниця ця полягає у намірах й ефективності насильницьких дій правителя. Добре застосоване насильство те, яке робиться задля власної безпеки на престолі та є достатньо ефективним, щоб не повторюватися знову. Державцю варто завжди думати про наслідки своєї жорстокості і розуміти, що неефективно застосована сила може призвести до росту ненависті до нього, але повністю уникнути жорстокості не вдасться. Логіка думок Макіавеллі наступна: «Завойовник повинен удатися до нього [насильства] одразу, щоб не довелося щодня множити його і можна було, не роблячи їх знову, заспокоїти людей й прихилити до себе добродійством. Хто чинить інакше через свою несміливість або під впливом поганої поради, той мусить постійно тримати руку на державку меча» (Макіавеллі, 2007, с. 441). У прикладом правителя, який вмів обернути жорстокість на свою користь, є Чезаре Борджиа. Борджиа, який захоплював Макіавеллі здатністю ефективно долати перешкоди, не обмежуючи при цьому себе мораллю. Від папської влади Чезаре Борджиа отримав репутацію “диявола у тілі” за нехтування церковним авторитетом й власну жорстокість. Але Чезаре Борджиа залишився у пам’яті Макіавеллі як той, хто завдяки власній доблесті і вмінню скористатися шансом майже об’єднав Італію. Для італійського мислителя ціль часто виправдовує засоби, а тому він приводить

приклади жорстокої поведінки Чезаре Борджиа, уникаючи при цьому моральної оцінки його дій (Макіавеллі, 2007, с. 433-438). Якщо результатом політики італійського полководця виникла б об'єднана й успішна Італія, яку так хотів побачити при своєму житті Макіавеллі, то чи важливими є ті моральні норми, які порушив Чезаре Борджиа заради власної цілі?

Надання переваги ефективності над мораллю прослідковується і в інших настановах Макіавеллі. Якщо церква вчила, що правитель має бути добрим та прагнути викликати любов у власних підданих до своєї особи, то Макіавеллі надавав перевагу страху. Зіштовхнувшись з дилемою бути тим, кого боятися чи тим, кого люблять, правитель звісно може намагатися викликати обидва почуття серед підданих, але на практиці це майже неможливо в реалізації. Опинившись перед необхідністю вибору, інтуїтивно може здаватися, що вибір любові більш прагматичний, адже люди скоріше будуть підтримувати правителя, який викликає в них приємні емоції. Проте Макіавеллі пише: «Адже про людей загалом можна сказати, що вони невдячні, непостійні, лицемірні, боягузливі перед небезпекою» (Макіавеллі, 2007, с. 461). Державцю майже нічого не вартує завоювати любов підданих у хороші часи, завоювавши цю любов, правитель буде користуватися популярністю серед народу. Але в часи неспокою та хаосу, люди виявляють свою істинну природу, щойно настає небезпека – вони зраджують державця. Любов тримається на вдячності, а про вдячність люди забувають щойно їм це вигідно. З іншого боку страх тримається на загрозі покарання та залишається з людьми постійно, тому правителю ефективніше буде покладатися на страх, бо до цього його змушує сама людська природа. Але страх може перерости в ненависть, ще сильніше почуття, ненависть згодом перетворюється на помсту, а це вже напряду загрожує стабільності правління державця. Саме тому Макіавеллі радить уникати ненависті і для цього варто пам'ятати, що ненависть виникає у людей з двох причин: 1) коли ти посягаєш на майно та жінок підданих; 2) коли ти як правитель

заслугуєш на зневагу, через власну непостійність, легковажність чи нерішучість. «Найбільше владаря починають ненавидіти тоді, коли він зазіхає на майно і жінок своїх підданців. Це треба пам'ятати. Доки в народі не віднімають ні майна, ні честі, доти він спокійний. Доводиться тільки боротися з небагатьма честолюбцями, яких можна легко приборкати тим чи іншим способом» (Макіавеллі, 2007, с. 465) Для доведення власної тези, Макіавеллі наводить приклад римського імператора Септимія Севера, який, незважаючи на власну жорстокість, зміг утримати владу в своїх руках. Римський імператор не порушував двох принципів, які описав Макіавеллі та його жорстокість була спрямована на конкретних його противників і не торкалася широких мас (Макіавеллі, 2007, с. 469-472). Таким чином, будучи жорстоким, правитель може не тільки уникати ненависті власного народу, але й навпаки відкарбувати себе у свідомості власних підданих як рішучий й сильний правитель.

Необов'язкова для ефективного державця також і чесність. Задля того, щоб отримати владу, державець має піти на популізм і надання обіцянок народові, Макіавеллі вже в 15 ст. наголошує на важливості іміджу в політиці. Але при цьому, державець має бути готовим порушити власні обіцянки, якщо цього вимагає ситуація. В “Державці” Макіавеллі пише: «як показує наш досвід, великі справи вершили саме ті владарі, які не дуже пам'ятали про свої обіцянки, уміли спритно дурити простаків і, зрештою, подужали тих, хто покладався на чесність» (Макіавеллі, 2007, с. 463). В системі Макіавеллі, політика не терпить сентиментальності моралі, єдина чеснота, яку італійський мислитель цінить більше всього – це рішучість робити те, чого від тебе вимагають обставини. Добре, коли політик може покладатися на закони, але Макіавеллі зазначає, що там, де закони недостатні, треба покладатися на силу й рішучість. Історія неодмінно демонструє, що роль випадку у тих чи інших подіях доволі значна.. В “Державці”, Макіавеллі постійно згадує фортуна – стихійну силу обставин,

яка не підвладна людській волі. Фортуна, пише Макіавеллі, керує більшістю людських справ. Політику складно прогнозувати, яким буде його правління і з якими перешкодами йому прийдеться зіштовхнутися. Саме тому, великими правителями стають ті, хто зміг проявити рішучість у складний момент. «Головна причина, як мені думається, все та сама: якщо владар цілком покладається на долю, то він гине, тільки-но доля змінюється. Помоєму, щасливий той, хто вміє пристосовуватися до обставин, так само як нещасливий той, хто не відчуває нових часів» (Макіавеллі, 2007, с. 483). Нещастя не можна передбачити, але, якщо твоя поведінка відповідає духу часу, якщо ти здатен йти на жертви і проявити стійкість у складний час, то фортуна не зможе зламати тебе як правителя та підкорити собі (Макіавеллі, 2007, с. 482-484). Для Макіавеллі саме нерішучі правителі приводять свій народ до катастрофи.

Якщо надавати загальну характеристику вченню Макіавеллі, то варто сказати, що в своїх настановах Макіавеллі радить державцям більше думати про ефективність власних рішень, ніж про їх моральний облік. Необхідність нехтування моральними нормами Макіавеллі пояснює через недосконалість людської природи та мінливі обставини, які вимагають необхідного рівня рішучості від правителя. Рішучість ця має проявлятися і в здатності перейти через закон і мораль, бо моральні норми не убезпечують правителя і його народ від стихійних обставин долі. Попри особисте ставлення до Макіавеллі, неможливо сперечатись з тим, наскільки впливовим його “Державець” опинився для політичного реалізму. Макіавеллі нащадок тієї інтелектуальної традиції, яку ми назвали песимістичною антропологією. Він переконаний, що люди невдячні й схильні до обману, а єдина змога заслужити повагу й встановити порядок серед людей – це готовність застосовувати силу. При цьому Макіавеллі відкидає мораль як єдиний критерій оцінки дій, неприйнятна йому і віра в якісь ідеологічні ідеали. Макіавеллі був переконаний, що ефективний

правитель – це і є добрий правитель, бо тільки ефективний правитель здатний дійти до високої цілі й реалізувати всі свої наміри.

Макіавеллі прийнято вважати першим видатним політичним філософом і першим серйозним теоретиком політичного реалізму зокрема. Вплив Макіавеллі прослідковується в тому, що кожен мислитель, якого відносять до політичного реалізму буде сповідувати стару ідею італійського мислителя про несумісність морального та політичного виміру. Про те, наскільки Макіавеллі сильно вплинув на реальних історичних діячів, дослідники сперечаються і досі, але немає сумніву, що він залишається одним з найбільш цитованих теоретиків політики. Макіавеллі значно важливіший, ніж той образ, який йому дала католицька церква. Він не є «вчителем зла», висновок про необхідність бути жорстоким правителю, він зробив побачивши як нерішучість й благі наміри можуть привести до гігантських катастроф й людських жертв. Саме тому вчення Макіавеллі залишається актуальним для політичних реалістів і сьогодні.

1.2. Томас Гоббс та його «Левіафан»

Важливість фігури Гоббса для політичного реалізму залишається незаперечною. Англійський філософ здійснив спробу побудувати цілісну теорію держави виключно на раціональних засадах. Гоббс намагався обґрунтувати легітимність права на насилля і владу не через божественне право чи священну традицію, а завдяки раціональній необхідності такої влади. Гоббс суттєво відрізнявся від того самого Макіавеллі, який виражав свої ідеї у формі практичних настанов суверену, його філософія виражала дух епохи раціоналізму. Окрім того, радикальні політичні зміни у рідній для нього Англії у великій мірі вплинули на його вчення. Гоббс на своїх очах бачив як відбувалась революція в Англії, громадянська війна та страта короля. Він застав становлення парламенту і встановлення республіки. Але

англійський філософ не розділяв ентузіазм революціонерів, на його думку, повалення влади абсолютного суверена – привело Англію в стан хаосу та громадянської війни. В цих подіях, Гоббс бачив лише поширення несправедливості і нещастя. Благі наміри революціонерів призвели до знищення порядку, а згодом і всіх корисних речей, які існують завдяки порядку. Саме тому, його Левіафан, став певного роду рефлексією на ці події, а також працею, де Гоббс аналізує сутність таких понять як людина, її природа, влада та справедливість.

Свій аналіз Гоббс починає з фізики та психології, в першій частині свого трактату “Левіафан”, англійський філософ знайомить нас зі своєю системою механістичного реалізму. Людина, за Гоббсом, є частиною фізичного світу, а значить має підпорядковуватись тим же законам, яким підпорядковуються інші фізичні об’єкти у світі. Відчуття в його системі – рух, спричинений зовнішніми об’єктами; уява – згасаюче відчуття; пристрасті – це внутрішні прагнення та відрази, за допомогою цих категорій можна пояснити всю людську поведінку. Таким чином, в системі Гоббса, людина постає як певна “машина бажань”, чию поведінку можна в більшості випадках передбачити. Людина все життя рухається від одного об’єкту бажань до іншого, і цей рух не має кінцевої мети. Щастя не полягає у спокої задоволеного розуму, а лише є безперервним переходом бажань від одного об’єкту до іншого (Гоббс, 2000, с. 132-139).

Гоббс наполягає, що з народження люди майже абсолютно рівні один перед одним. Можливо деяка різниця є в фізичній силі, будові тіла чи зовнішності, але інтелектуально всі люди від народження майже рівні. «Природа зробила людей рівними у здібностях тіла і розуму, і якщо навіть інколи і знайдеться хтось, - тілом набагато міцніший або розумом швидший за всіх інших, усе ж таки на загал ця відмінність однієї людини від іншої не настільки значна, щоб одна якась людина могла на цій підставі претендувати на якесь благо для себе, на яке так само не могла б претендувати й інша

людина. Бо щодо міці тіла, то в найслабшого достатньо сили, аби вбити найсильнішого, чи то завдяки таємній махінації, чи то об'єднавшись із тими, кому загрожує така сама небезпека, як і йому» (Макіавеллі, 2000, с. 150-151). Зовнішньою ознакою інтелекту за Гоббсом є розсудливість, яка приходить із досвідом, тобто в системі Гоббса інтелект є набутою навичкою, а не вродженою якістю (Гоббс, 2000, с. 72-83). З тези про природню рівність всіх людей, Гоббс робить висновок про рівність можливостей та рівність надій і бажань всіх людей. Загальним для всіх людей бажанням є бажання влади, про яке Гоббс пише: «Отже, на перше місце, як загальну схильність усього людського роду, я ставлю вічне й невпинне бажання дедалі більшої й більшої влади, бажання, що його уриває тільки смерть. І причиною тут не завжди буває сподівання людини на ще інтенсивнішу насолоду, ніж уже досягнута, і те, що вона не може задовольнитися помірною владою, а й те, що вона не може забезпечити існування цієї влади та засоби для свого теперішнього добробуту без набування ще більшої влади» (Гоббс, 2000, с. 133).

Рівність надій призводить до того, що кожен вірить, що може досягти того, чого бажає. При цьому всьому, людей оточують обмежені в природі ресурси і земля, а тому бажання людей поширюється на одні й ті ж самі ресурси, що згодом перетворюється у суперництво. В стані суперництва, люди схильні не довіряти одне одному, а отже раціональною поведінкою для людей стають превентивні заходи задля захисту власної безпеки. Зрештою, до суперництва та недовіри також додається жага до слави, люди прагнуть, щоб їх цінували так високо, як вони самі себе оцінюють, і готові використовувати силу задля здобуття слави (Гоббс, 2000, с. 150-155). Пишучи ці слова, Гоббс розумів, що з боку людей які високо шанують людську мораль й релігійні настанови, він може зазнати критики за свій песимістичний образ людини та її поведінки, де немає місця добровільній співпраці, доброті та щедрості. На потенційну критику Гоббс відповідає:

«Нехай тоді він сам порозмірковує над тим, навіщо він озброюється під час подорожі і чому бажає в цей час мати добрий супровід, і чому, йдучи спати, він замикає двері, і навіть перебуваючи вдома, замикає скрині, і все це він робить, знаючи про те, що існують закони й озброєні представники влади, готові помститися за будь-яку завдану йому шкоду» (Гоббс, 2000, с. 153).

Із загальної людської природи, Гоббс виводить свою концепцію природного стану, у якому кожна людина є ворогом іншій людині. Не маючи ніяких зовнішніх чинників здатних обмежити свободу людини чинити насилля, люди опиняються в стані перманентної громадянської війни і хаосу. Таким чином, природний стан унеможливорює виникнення таких досягнень цивілізованого світу як стабільне право власності, закони, наука, медицина та відчуття безпеки. Щоб вийти з цього природного стану люди мають досягти природного закону. Природний закон, за Гоббсом: «це настанова або винайдене розумом загальне правило, яким людині забороняється робити те, що виступає руйнівним для її життя, або те, що відбирає в неї засоби для його збереження, і нехтувати тим, що, на її думку, найкраще гарантує її безпеку» (Гоббс, 2000, с. 155).

Природний закон ґрунтується на трьох основних принципах. Перший принцип полягає в тому, що будь-яка людина має прагнути миру будь-якими засобами. Другий принцип напряду витікає із першого, заради миру людина має бути готова відмовитись від свого природного права на все, що буде необхідно для встановлення миру, але відмовитись вона має на правах рівного, коли побачить, що в наміри інших людей теж входить відмова від того самого природного права. Третій природний закон вимагає дотримання укладених договорів та угод. Дотримання обіцянок й обов'язків, укладених в виді договору, Гоббс називає головною відповідальністю кожної людини, бо там, де немає угоди – немає і справедливості. Сама сутність справедливості – це дотримання угод. «Стосовно цієї війни всіх проти всіх можна зробити також висновок, що в ній ніщо не може бути

несправедливим. Для понять правильного і неправильного, справедливості і несправедливості тут немає місця. Там, де немає загальної влади, немає закону, а там, де немає закону, немає несправедливості. Сила й підступність є на війні двома головними чеснотами. Справедливість і несправедливість не є здібностями ні тіла, ні розуму. У разі, якби вони такими були, то могли б належати в цьому світі й усамітненій людині, так само як їй належать почуття і пристрасті» (Гоббс, 2000, с. 154).

Усі люди мають прагнути до миру, бо на думку Гоббса будь-який мир раціональніше аніж будь-яка війна і саме тому, люди мають прагнути встановити природний закон. Але що саме гарантує виконання усіх обов'язків, які встановлює природний закон? На думку Гоббса, люди мають віддати колективно власні права і свободи та можливість розпоряджатися їх долею в руки єдиної влади. Суверен, таким чином, не буде обмежений жодними законами, бо буде стояти вище закону і буде мати можливість застосовувати силу по своєму розумінню. Саме завдяки цьому суверен зробить природний закон та стан миру можливим, бо буде здатний забезпечити виконання укладених договорів і закону (Гоббс, 2000, с. 155-166). Гоббс використовує метафору біблійного левіафана для опису держави. «Бо завдяки мистецтву створюється той великий Левіафан, що зветься Державою (латиною *Civitas*), і який є лише штучною людиною, хоча за статуєю та силою більший за природну людину, для чийого захисту і для піклування про яку він призначений; і в ньому верховна влада (*sovereignty*) є штучною душею, яка надає життя та руху цьому тілу; урядовці (*magistrates*) та інші судові й виконавчі службовці - штучними суглобами; нагорода та покарання (за допомогою яких, примкнені до сидні верховної влади, кожен суглоб та кінцівка рухаються у виконанні свого обов'язку) - нервами, які роблять те саме, що роблять нерви у природному тілі; багатство та заможність усіх приватних осіб - силою; *salus populi* (безпека народу) його справою; радники, через яких він дізнається про все

необхідне,- пам'яттю; справедливість ти закони - витвореним розумом (reason) та волею; злагода здоров'ям; бунтарство - хворобою; а громадянська війна – смертю» (Гоббс, 2000, с. 69). Держава складається з мільйонів підданих, які здатні поступитися власною свободою суверену, а він натомість направляє їх своєю волею. Гоббсівський суверен не обмежений нічим, він встановлює закони, виступає арбітром у суперечках, оголошує війни та визначає ідеологію. Саме суверен визначає що є справедливим, а що ні. Перевагу Гоббс надавав абсолютній монархії, при цьому задля підкріплення власної позиції він не оперував моральними чи релігійними нормами. Перевага монархії полягала суто в практичній площині, в її ефективності. Для Гоббса інші форми правління такі як демократія чи аристократія не концентрували всю повноту влади в одних руках. В монархії немає конфлікту інтересів між різними політиками, а окрім того інтереси монарха збігаються з інтересами суспільства, бо слава й багатство монарха, за Гоббсом, залежить від слави й багатства всієї держави. Гоббс признає що монарх може бути дурним чи жорстоким, але незручності монархії, в його системі, менші чим незручності іншої форми правління (Гоббс, 2000, с. 197-207).

Цивільний закон, що встановлюється в державі, є завжди продуктом волі самодержавця, а не відображенням вічної справедливості. Поза суверенітетом Гоббс не бачить справедливості, бо там де немає суверену – немає і закону, а де немає закону – немає справедливості, бо не встановлене пояснення того, що добре, а що погано.

Англійський філософ свідомо підпорядковує свободу волі суверена, вільні люди лише в тих сферах, які законодавець не врегулював. Піддані зобов'язані підкорятися волі суверена, навіть якщо на їх думку закон є несправедливим, альтернатива покорі – повернення до стану анархії, війни всіх проти всіх. Гоббс не визнавав жодних авторитетів поза волею суверена. Якщо довгий час в Європі ще зберігалось розрізнення між владою

світською та владою церкви, і церква дозволяла не коритись владі, якщо її закони протирічать принципам моралі, то Гоббс забирає це право в людей. «Якщо більшість схвальним голосуванням назвала кого-небудь сувереном, то незадоволений цим рішенням все ж повинен після з'ясування вказаного результату погодитись із рештою, тобто визнати правомірність усіх майбутніх дій суверена, або ж інші матимуть право знищити його. Адже якщо він добровільно погодився на договір із зібранням, то він тим самим у цілком зрозумілій формі оголосив про свій намір (і цим мовчки взяв на себе зобов'язання) коритись всьому тому, що ухвалить більшість. І тому, якщо він відмовляється коритись чи виступає проти якогось рішення більшості, то порушує свій договір і чинить несправедливо» (Гоббс, 2000, с. 191).

Непокоря владі завжди залишається несправедливою, ти можеш бути не згодний із законами чи діями правителя, але в тебе немає права не підкоритися йому. Єдину абсолютну свободу, яку зберігають люди від суверена – це право на самозахист. Якщо суверен наказує вбити себе чи завдати собі шкоди, або забороняє захистити себе, коли тобі загрожує смертельна небезпека – ти маєш право не підкорятися його волі. В усіх інших випадках, воля суверена стоїть вище за будь-які моральні закони (Гоббс, 2000, с. 215-225). Мислитель закликає не захоплюватися образом свободи, який описували античні майстри, бо вони наполягали не на свободі окремої приватної особи, а на свободі саме суверену чи держави. «Та свобода, про яку так часто і з такою повагою мовиться в історичних і філософських працях давніх греків і римлян, а також у творах і роздумах тих, котрі запозичили у них всі свої політичні знання, - це свобода не приватних осіб, а держави, свобода, ідентична тій, яку мала б кожна людина в тому випадку, якби не існувало ні цивільних законів, ні держави» (Гоббс, 2000, с. 219-220). Гоббс обґрунтовує необхідність такої повноти влади суверена тим, що якщо суверен втрачає хоча б частку свого суверенітету то, це неминуче призводить до послаблення його здатності утримувати мир

всередині суспільства. Саме тому несправедливим є створення будь-якої загрози для повноти влади суверена, чи це прагнення створити парламент, незалежну судову систему, чи навіть забрати в суверена право диктувати моральні закони і норми поведінки.

Для підкріплення своїх ідей, Гоббс наводив приклад стану, який зберігається в міжнародній політиці. На міжнародній арені немає суверену, який зберігав би всю повноту влади над іншими державами, тому в міжнародних відносинах зберігається стан анархії, війни всіх зі всіма. Держави постійно воюють одне з одним, а в перервах між війнами готуються до наступної війни. «І хоча ніколи не було такого часу, коли приватні особи перебували у стані війни між собою, королі та особи, що мають верховну владу, через свою незалежність в усі часи перебувають у стані постійних ревнощів й у стані та позиції гладіаторів, спрямувавши свою зброю, себто форти, гарнізони й гармати на кордонах своїх королівств, і спостережливе око, себто постійних шпигунів у сусідніх країнах, одне на одного; і це є стан війни» (Гоббс, 2000, с. 154). Нескладно побачити у системі Гоббса ознаки аморальності та цинізму, часто англійського філософа критикують за те, що він легітимізував у “Левіафані” деструктивну поведінку держав і правителів. Саме на Гоббса спирався Карл Шмітт, який за свою діяльність заробить собі образ “коронного юриста Третього Рейху”.

Англійський філософ є ключовою фігурою політичного реалізму, бо саме його вчення ввібрало в себе синтез тих ідей та концепцій, які є ключовими для цієї інтелектуальної традиції. Гоббс скептично ставиться до здатності до самоорганізації людей згідно універсальним моральним уявленням. Усі люди жадають влади і якщо не забрати цю свободу у людей, то люди занурять себе у стан постійної війни. На додаток до цього, Гоббс визначає політичний порядок через силу, а не через мораль. Без підкріплення силою, будь-які угоди не діють, а значить й досягти

добровільного дотримання закону неможливо. Справедливість в системі Гоббса не може існувати поза владою суверену, справедливість і є продуктом влади, а не її передумовою. Зрештою, погляд Гоббса на міжнародні відносини збігається з поглядами інших філософів цієї школи мислення.

Вчення Гоббса визнають небезпечним через його заклик відмовитись від свободи й власних моральних уявлень задля забезпечення стану миру. В історії ми бачимо трагічні приклади, як люди готови були йти на несправедливу війну, займатися жорстокими акціями за наказом держави, лише тому, що здатність визначати мораль вони віддали державі. Гоббс діяв з позиції власного досвіду, який показав йому, що немає нічого гірше, ніж стан безвладдя та хаосу, і саме тому він виступав з позиції передачі власної свободи задля забезпечення миру. Як би ми особисто не ставились до фігури Гоббса, його реалістичний погляд на політику як простір, де немає верховенства моралі, а є лише воля та сила суверена – залишив значний вплив на майбутніх філософів цієї інтелектуальної традиції.

2.3 Макс Вебер та його етика відповідальності

Німецький філософ Макс Вебер залишив найбільший слід в філософії і соціології своєю роботою “Протестантська етика й дух капіталізму”, а політичний реалізм не був головною темою його досліджень. Проте невеличка робота Вебера “Політика як покликання” є однією з найважливіших для розуміння інтелектуальної традиції реалізму в політиці. Від попередніх авторів він відрізняється тим, що вперше поставив запитання про моральну ціну реалістичної політики. Його уявлення про політику сходились із поглядами Макіавеллі та Гоббса, але якщо перші виступали з позиції ефективності політичного реалізму, то Вебер, признаючи раціональність такого підходу, признавав й тяжку моральну відповідальність за насилля в політиці. Обставини, які змусили прочитати лекцію в Мюнхенському університеті, присвячену політиці та політикам, ріднять Вебера із іншими мислителями традиції політичного реалізму. Вебер, як і Фукідід, Макіавеллі та Гоббс до нього, переживав на власному досвіді політичні зміни, які приносили в його країну хаос і розруху. На фоні падіння влади Кайзера, руйнації німецької економіки та революційних настроїв німців, Вебер задається питанням, чим повинен керуватися політик.

На початку своєї роботи, Вебер дає своє тлумачення поняттю держава. Держава – це людське співутворення, яке в межах певної території претендує з успіхом на монополію застосовування насилля. Погляд Вебера на природу політичної влади цілком реалістичний, для нього будь-яка держава, про які б наміри вона не заявляла, характеризується в першу чергу зберіганням монополії на насилля та протидії будь-яким силам, які цю монополію намагаються знищити. Далі німецький філософ підходить до визначення основних характеристик, якими має володіти відповідальний політик. Перше – пристрасть, будь-який політик має бути відданим своїй справі, в інакшому випадку він перетвориться на механічного бюрократа,

чи ще гірше циніка, який володіє владою лише заради самого факту влади. Другою рисою є відповідальність, здатність нести на собі наслідки своїх рішень та не перекладати їх на зовнішні обставини чи «світову несправедливість». Останньою з характеристик є окомір – здатність дистанціюватися від політики й ідеології та поглянути на світ об'єктивно, без упередження і пристрастей (Вебер, 1998, с.174-175).

Найбільшу увагу в своїй роботі Вебер приділяє двом типам етики, якими можуть керуватися політики у своїй справі. Два типи етики виведенні Вебером, яскраво демонструють в чому полягає різниця між ідеалістичним підходом і реалістичним у політиці. Етика переконання – це етика, яка оцінює дії за їх наміром, а не результатом. Це означає що власні дії, людина, яка дотримується етики переконань, буде оцінювати в залежності від того, наскільки вони відповідали його моральним переконанням (Вебер, 1998, с. 175). Такого роду політики намагаються бути максимально послідовними у своїх рішеннях і повністю віддаються власним уявленням. У момент, коли Вебер читав свою лекцію, він намагався донести революційно налаштованим студентам, що керуватися лише гарною метою та не думати про її наслідки є поганою ідеєю. Будь-який політик має в першу чергу переживати за наслідки своєї роботи, щоб його наміри «покращити світ» не призвели до великих жертв й катастрофи. У разі, якщо політик приймає невдалі рішення, він має навчитись брати за це відповідальність, на що прихильники етики переконань не здатні. Про це Вебер пише наступне: «Коли наслідки вчинку, який впливає із чистого переконання, виявляться поганими, то відповідальність за це переконана людина перекладатиме на світ, на дурість людську, на волю Божу, який створив людей такими,— тільки не на саму себе» (Вебер, 1998, с. 182). Можна навести численні приклади, як виглядає етика переконань. Це може бути щирий пацифіст, який через власні моральні погляди закликає до ненасильництва у тяжкі часи для держави, а може бути і революціонер, який готовий будь-якою

ціною підірвати вже існуючий порядок задля власних ідеалів. Вебер намагається застерегти відданих моралі й ідеології людей від політики, кажучи: «Бо коли акосмічна етика любові проголошує: «Не противтеся злову насиллям»,— то для політика має силу протилежне твердження: ти повинен, застосовуючи силу, протистояти злу, інакше будеш відповідати за те, що зло взяло гору» (Вебер, 1998, с. 180).

На противагу етиці переконань, Вебер ставить етику відповідальності. Етика відповідальності оцінює дії саме за їх наслідками, він відмовляється діяти за принципом, якщо бачить загрозу в дотриманні конкретного принципу. Відповідальний політик завжди тверезо оцінює відповідальність та мусить передбачати наслідки власних потенційних рішень. Окрім того, згідно етиці відповідальності, політик має завжди пам'ятати, що в політиці хороших рішень може і не бути. Ідея Вебера в цьому тексті доволі очевидна, не варто йти в політику тим, хто керується лише гарними ідеями та непорушними принципами. Політика завжди була «брудною справою» та той, хто захоче змінити це – приведе до ще більшої катастрофи. Вебер писав: «Але й цим проблему ще не вичерпано. Жодна у світі етика не може ігнорувати того факту, що досягнення «гарної» мети у багатьох випадках пов'язане з необхідністю примиритися з використанням морально сумнівних чи принаймні небезпечних засобів та з можливістю і навіть ймовірністю негативних побічних наслідків; і жодна у світі етика не може сказати, коли і в якому обсязі «гарна» мета «освячує» етично сумнівні засоби та побічні наслідки» (Вебер, 1998, с. 182).

Вебер знаходив закономірність у тому, як будь-яка крупна революція, чи то Велика французька в 1789, чи Соціалістична в 1917 обіцяла своїм прихильникам побороти несправедливість і привести країну до розквіту, але в результаті благородні наміри приводили до мільйонів невинних жертв, тотальної розрухи та голоду. «Той, хто керується етикою відповідальності, зважає якраз на отакі пересічні людські вади,— бо він, як

слушно зауважив Фіхте, не має ніякого права розраховувати на їхню доброту і досконалість, він не здатний звалювати на інших наслідки своїх вчинків, оскільки міг їх передбачити. Така людина скаже: «Ці наслідки спричинені моїми вчинками». Той, хто сповідує етику переконання, відчуває себе відповідальним лише за те, щоб не згасало полум'я чистого переконання,— наприклад, полум'я протесту проти несправедливості соціального порядку. Роздмухувати його знову й знову— ось що є метою його вчинків, які абсолютно ірраціональні з погляду можливого успіху і можуть та повинні цінуватися лише як приклад» (Вебер, 1998, с. 182). Бажання зберегти совість і чисті руки в політиці несумісні з відповідальністю, тому, на думку Вебера, будь-який політик укладає пакт із дияволом. Німецький філософ про це пише: «хто пов'язує себе з політикою — тобто із владою і насильством як засобами,— укладає пакт із диявольськими силами, і що стосовно його вчинків не буде вірним те, що із до-брого виходить тільки добре, а із зла — зле, а часто буде якраз навпаки. Хто не бачить цього, той у політиці справді дитина» (Вебер, 1998, с. 185). Метафора «демона влади» демонструє нам бачення того як Вебер дивиться на політику як професію. Людина, що приходить до політики в більшості випадків, керується не тільки тим, що вона може принести користь для суспільства, а й честолюбством. Ідея влади заражає свідомість людини, політик, що в один момент вирішує зайнятися цією справою заради ідеалів справедливості, з часом перетворює владу із засобу на мету. Влада становиться самоціллю, вищою цінністю для такої людини.

Вебер змальовує політика як фігуру водночас героїчну та трагічну. Політик має водночас боротися із впливом самої політики на його свідомість, а також постійно розраховувати наслідки й приймати непопулярні рішення. Відданий своїй справі політик бере відповідальність за події в країні на себе, незважаючи на складність зовнішніх обставин.

Значення Вебера для політичного реалізму, а загалом і *realpolitik* в особливості, полягає в тому, що він остаточно сформулював природу сучасної політики. Наступні дослідники цієї традиції будуть посилатися на Вебера та його визначення держави, яка претендує на монополію з насилля та будуть згадувати його настанови студентам, як варто себе поводити у політиці. Погляд Вебера суто реалістичний, відповідає духу всієї інтелектуальної традиції цього вчення, політикою він закликає займатися лише тих, кому не страшно поступитись власними принципами і стати на шлях насилля. Вебер ставив інтереси влади вище моральних інтересів, бо сліпе слідування моралі часто призводить політиків до нехтування відповідальністю за власні рішення. Для Вебера політика завжди залишалась територією, де ти маєш обирати між двох зол.

Ми можемо побачити на прикладі останніх ста років, як ідеї Вебера відобразились в політиці. Коли президент США Гарі Трумен пояснював суспільству, чому він пішов на настільки радикальний і жорстокий крок – використання ядерної зброї проти японських міст, він пояснював, що інакше йому прийшлося би посилати на вірну смерть американських солдат, які б штурмом брали укріплення японців. Таким чином, Вебер найбільш яскраво змалював увесь трагізм реального становища справ у політиці, займаючись якою людина не в змозі зберегти чистою свою совість.

РОЗДІЛ III. REALPOLITIK: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ. REALPOLITIK Й СУЧАСНІСТЬ

3.1 Історичні втілення Realpolitik

У попередніх розділах було розглянуто генеалогію інтелектуальної традиції політичного реалізму через роботи Фукідіда, Макіавеллі, Гоббса, Ніцше і Вебера, та були проаналізовані основні уявлення та концепції, на які спираються політичні реалісти й досі. В цьому розділі варто розглянути як реалізовувались ті ідеї на практиці, якої трансформації політичний реалізм зазнав у другій половині 20 та 21 ст., як realpolitik набирає популярність сьогодні та які небезпеки він за собою несе.

По-перше, варто пригадати, що таке realpolitik. Як вже було зазначено в першому розділі, realpolitik – є набір практик і уявлень в політиці, які напряду виникають з реалістичних концепцій. Realpolitik – є практичним виміром політичного реалізму. В основі цієї концепції лежить довіра до тієї аксіоми, яку вивели політичні реалісти, а саме те, що політика завжди керується силою та інтересами. З цього прихильники ідеї realpolitik роблять висновок, що в такому разі державний діяч має оцінювати реальний розклад сил, керуватися лише інтересами своєї держави та бути готовим до непростих рішень. Коли в 1853 році цей термін вводив Людвіг Фон Рохау, він ставив його на противагу віри ідеалістів в утопічні проекти, що політичних інтересів слід досягати через правові і моральні норми.

Прихильники realpolitik виступають не з позицій, що мораль суб'єктивна й не слід взагалі її дотримуватися, а скоріше наполягають на верховенстві національного інтересу над моральними та правовими нормами. Сьогодні термін realpolitik ми зустрічаємо все частіше. Це не дивно, оскільки в останній час ми бачимо як ліберальний оптимізм, віра в міжнародні інститути та міжнародне право послаблюється. Анексія Криму Росією в 2014, повномасштабна війна в Україні в 2022, крах спроб

встановити ліберальний режим в Лівії, Афганістані та Іраці з боку США, зростання правого популізму, євроскептицизму та зростання популярності авторитарних лідерів – це все причини, які змушують вчених сьогодні змінити оптику погляду на політичні процеси та звернутися до політичного реалізму.

Задовго до того, як Людвіг фон Рохау ввів свій термін, в історії Європи вже були постаті, які втілювали власною політикою реалістичні ідеї. Одним з найяскравіших прикладів є фігура Чезаре Борджиа – військового командувача армії Папської держави. Батько Чезаре був Папою Римським Олександром VI й на плечі Чезаре Борджиа лягла задача по розширенню кордонів Папської області й об'єднанню Італії. Саме фігурою Борджиа захоплюється у своєму “Державці” Макіавеллі. Італійський полководець уособлював своїми діями ті принципи, які проповідував Макіавеллі у своєму трактаті, заради власних політичних цілей, він готовий був піти на будь-що, відкидаючи у бік моральні принципи. Яскравим прикладом політики Чезаре є те, як він навів порядок у Романьї. Підкоривши собі центральну Італію, Борджиа прийнявся в першу чергу наводити лад на підкорених територіях. В якості намісника Романьї, він поставив жорстокого Раміро де Орко, який прийнявся за репресії. Після того, як опозиція була придушена, Чезаре Борджиа стратив на центральній площі Чезені, свого намісника. Тим самим італійський полководець вирішив дві проблеми – встановив порядок на територіях та сформував собі образ справедливого державця серед містян (Макіавеллі, 2007, с. 435-436). Чезаре Борджиа не цурався жорстокості заради власних амбіцій, для нього насилля було лише одним з інструментів політики та одним з найбільш ефективних. В фігурі Чезаре, Макіавеллі побачив, як сила і воля державця може досягати великих цілей, якщо вона не обмежена мораллю.

Ще однією фігурою історичного *realpolitik* є кардинал Рішельє. Рішельє був першим міністром Франції при королі Людовикі XIII, під час

його правління відбулась найбільша війна століття – Тридцятилітня. Тридцятилітня війна почалась як релігійний конфлікт, розпочалось все з повстання протестантів у Богемії. Європа розділилась на протестантську та католицьку, логіка ситуації підказувала, що католицька Франція приєднається до конфлікту на бік католицьких держав – Іспанії та Священної Римської Імперії. В світі, де релігійні питання згодом переростають на справжні військові конфлікти, було неможливо уявити ситуацію в якій король католицької країни прийде на допомогу протестантам та буде воювати проти своєї конфесії. Але кардинал Рішельє спирався на те, що французи тоді називали як *Raison d'État* – державний інтерес. Рішельє трактував державний інтерес Франції у недопущенні посилення Габсбургів на європейському континенті (Kissinger, 1994, с. 59). Священну Римську Імперію Рішельє сприймав як основного геополітичного супротивника Франції і послаблення цієї держави принесло б більше користі ніж розгром протестантських князівств. *Realpolitik* Рішельє полягав у наданні пріоритету державним інтересам Франції, якщо державний інтерес диктував зрадити своїх католицьких союзників – значить варто це зробити. Рішельє турбувало питання балансу сил на європейському континенті більше, ніж конфесійна солідарність, саме французький міністр візьме участь в укладанні Вестфальського миру в 1648 році. Вестфальський мир став основою сучасної системи міжнародних відносин і без *realpolitik* Рішельє навряд би він з'явився. Кіссінджер пізніше у своїй роботі «*Diplomacy*» назве Рішельє засновником сучасної дипломатії і як ми побачимо пізніше, Кіссінджер надихався прикладом Рішельє (Kissinger, 1994, с. 58-59).

Отто фон Бісмарк на рівні з Рішельє й Чезаре Борджиа приводять як приклад політика, який впроваджував *realpolitik*. Канцлер Пруссії, а згодом і Німецької імперії, досяг цілі об'єднання Німеччини в єдину державу. Свій підхід в досягненні цієї цілі він вичерпно описав фразою «залізом та

кров'ю», він був готовий піти на будь-які дії, аби Німеччина постала як єдина держава. Бісмарк поступово розв'язав три військових конфлікти з Данією у 1864, з Австрією у 1866 і, врешті-решт, з Францією у 1871. Отто фон Бісмарк тонко відчував настрої і політичну кон'юнктуру, він зміг привернути на бік Пруссії незалежні герцогства й землі Південної Німеччини, при цьому не наражаючи Пруссію на небезпеку з боку сторонніх держав, не вплутуючи їх в конфлікт. Раціональність Бісмарка підкріплюється тим фактом, що німецький канцлер знав межі й прораховував наслідки кожного свого потенційного рішення, так як це описував Вебер. Він був прихильником агресивної політики рівно стільки, скільки було потрібно для об'єднання Німеччини. Вже з 1871 року Бісмарк змінює свою риторику та покладає всі зусилля на укріплення Німецької держави, будуючи систему довготривалих військово-політичних союзів у Центральній Європі. Успіх Бісмарка став зручним прикладом для прихильників підходу *realpolitik*, до його фігури і досі звертаються, коли намагаються аргументувати застосування сили заради національних інтересів.

Вже в 20 столітті у США виникає тандем Річарда Ніксона й Генрі Кісінджера, обох з них дослідники відносять до *realpolitik*. Річард Ніксон був президентом США з 1969 по 1974 рік, Генрі Кісінджер спочатку виконував обов'язки радника по національній безпеці з 1969 року, а згодом в 1973 стає держсекретарем США, значним чином визначаючи зовнішню політику Штатів. Почати варто з фігури Ніксона. В 1968 році Річард Ніксон готується до виборів у президенти, основною його обіцянкою перед виборцями було заключення миру з Північним В'єтнамом. Річ у тому, що в'єтнамська війна до 1968 році була дуже непопулярною в американському суспільстві, по всій країні розгортались антивоєнні демонстрації. Коли Ніксон дізнався, що ще дійсний президент Ліндон Джонсон збирається укласти мир з в'єтнамцями та вивести військовий контингент, Ніксон

приклав зусилля, щоб зірвати переговори. Ніксон розумів, якщо війна закінчиться до дня голосування, то він втратить велику частину свого електорату. Через свою посередницю Анну Ченнолт він таємно передав уряду Південного В'єтнаму послання: не погоджуйтеся на умови Джонсона, лише зачекайте моменту, коли я стану президентом і ви отримаєте значно кращу угоду. Президент Південного В'єтнаму пішов на поводу у Ніксона й відмовився від переговорів. Ніксон досягнув своєї цілі, вибори 1968 року він виграв з мінімальною перевагою. Американський президент для себе визначив, що лише з ним при владі США зможе не просто вивести контингент, а вийти із конфлікту переможцем. Результатом дій Ніксона стало те, що війна продовжила тривати ще 5 років, десятки тисяч американських військових за цей час загинуло, як і сотня тисяч в'єтнамських військових та цивільних. Війну Ніксон завершив на тих самих умовах, на яких можна було її завершити 5 років тому. Проте Ніксон завжди наполягав на верховенстві національних інтересів, заради яких можна піти на хитрощі, продовження війни, порушення законів і моралі. Що є національними інтересами США, очевидно, визначав сам Ніксон. Окрім того, Ніксон ненавидив ідеалістичних журналістів, яких він підозрював у заколоті проти нього. Задля боротьби з політичними конкурентами, Річард Ніксон таємно створив групу, яка буде себе називати “сантехниками Білого Дому”. Ціллю цієї групи було спостереження за журналістами, шпіонаж серед опонентів Ніксона та прослуховування демократичних політиків, при цьому вони не обмежували себе в методах. Кульмінацією Ніксоновської *realpolitik* стало зламування штаб-квартири Демократичної партії у готелі Вотергейт. Ситуація викликала загальнонаціональний скандал і Ніксон з ганьбою був вимушений піти з Білого дому. Річард Ніксон діяв ніби гоббсівський суверен, чия політична воля не була обмежена нічим, проте дії Ніксона суперечили веберівській етиці відповідальності, яка наполягає

на передбаченні та запобіганні потенційних руйнівних наслідків власних дій.

Довіреном лицем Ніксона у сфері зовнішній політиці був Генрі Кіссінджер, який зробив чимало для популяризації *realpolitik*. В рішеннях Кіссінджера завжди прослідковувалась макіавеллівська хитрість, держсекретар Сполучених Штатів нехтував будь-якою мораллю при досягненні власних цілей. Кіссінджер разом із Ніксоном приховали від Конгресу США власні плани по бомбардуванню Камбоджі, бо для себе вирішили, що знищення позицій в'єтнамців в Камбоджі є достойною ціллю, щоб виправдати бомбардування нейтральної країни та відмову від інформування членів Конгресу. В результаті бомбардувань, в Камбоджі померли тисячі мирних жителів, а владу остаточно захопили червоні кхмери, які влаштують один з найбільш масштабних геноцидів власного населення. Далі Кіссінджер готувався до зміну балансу силу на світовій арені. В 1950х роках США охопила хвиля гонінь на комуністів, по всій країні почалась параноя, що якщо не зупинити комуністів зараз, то вони прийдуть і зруйнують американський уклад життя. Американські державні діячі підтримували охоту на відьм 50х років, державна пропаганда не переставала розповідати про аморальність комуністичних режимів та загрозу, яку вони несуть світу. В якості одного з аргументів інтервенції у В'єтнам, американський уряд приводив теорію доміно. Сутність цієї теорії полягала в тому, що якщо не зупинити встановлення комуністичного уряду в одній країні, то згідно принципу доміно, комунізм буде проникати в інші країни регіону, що в результаті призведе до посилення загрози американській національній безпеці. Попри це все, Кіссінджер у 1972 році приїжджає до Китайської Народної Республіки й оголошує про визнання КНР. Логіка була проста: зблизившись з Пекіном, Кіссінджер планував посилити вже існуючу ворожнечу між КНР й СРСР і таким чином змінити

баланс сил на світовій арені. При цьому боротьба з комунізмом відходила на другий план. Те, що незадовго до цього в Комуністичному Китаї відбувся масштабний голод, влаштований Мао – Кіссінджера не дуже турбувало. Зрештою, американський уряд міг закривати очі і на репресії Піночета в Чилі, лише заради того, щоб мати надійного союзника в регіоні. Ніксон та Кіссінджер стали мабуть найбільш яскравим відображенням як виглядає *realpolitik* на практиці й продемонстрували які загрози такий підхід може нести.

3.2 *Realpolitik* і сучасність

Розвинення теорії політичного реалізму не припинилось у 20 столітті. Згодом, з'явилися такі теоретики міжнародних відносин як Моргентау та Міршаймер, які представляють сучасну рецепцію реалістичних ідей. Ганс Моргентау у 1948 році публікує роботу: “Politics among nations: The Struggle for War and Peace”, яка заснувала сучасний академічний реалізм в міжнародних відносинах. Моргентау у своїй роботі напряду посилається і на Вебера з його етикою відповідальності, і на Макіавеллі з його ідеєю про силу як центральну категорію політики. В своїй роботі, він формулює 6 принципів політичного реалізму, ці принципи перегукується з уявленнями Макіавеллі, Гоббса й Вебера. Ці 6 принципів наступні: 1. Політика підпорядковується об'єктивним законам, що вкорінені в природі людини; 2. Національний інтерес визначається в термінах сили; 3. Зміст інтересу, визначеного як сила, не є постійним; 4. Реалізм визнає моральне значення політичних дій, але відмовляється від їх оцінки через універсальні моральні принципи; 5. Політичний реалізм відмовляється ототожнювати моральні прагнення однієї нації з універсальними законами моралі; 6. Політичний реалізм суворо відокремлює власну сферу від інших сфер (економіки, права, моралі) (Morgenthau, 2014, с. 4-17). Найбільш важливим в цьому списку є 2 принцип, Моргентау вважав, що в зовнішній політиці ніколи не

слід ігнорувати реальний розклад сил. Він критикував ідеалізм Вудро Вільсона, який створив Лігу Націй, з метою побудувати міжнародний порядок після війни на основі універсальних моральних принципів, правових норм та колективної безпеки. Ідеалісти ігнорували той факт, що у Лізі Націй не було жодних можливостей повпливати на реальний стан справ на міжнародній арені. Тому одні держави обмежували себе цими універсальними моральними принципами, а інші цим користувались. Друга світова війна була для Моргентау яскравим прикладом того, як ідеалізм приводить до небезпечних наслідків.

Ще одним з теоретиків політичного реалізму був Джон Міршаймер, своє вчення він назвав «наступальним реалізмом». У книзі «The Tragedy of Great Power Politics» Міршаймер стверджує, що великі держави приречені на суперництво за гегемонію не тому, що їхні лідери злі чи агресивні, а тому, що структура міжнародної системи (анархія - відсутність «світового Левіафана», як сказав би Гоббс) змушує кожну державу максимізувати свою відносну силу.

Варто також згадати й критику, яку приводять противники політичного реалізму й *realpolitik*. Представники ліберального інституціоналізму такі як Джозеф Най і Роберт Кеогейн. Ці мислителі наполягають на тому, що фаталізм політичного реалізму та віра в приреченість держав воювати одне з одним є помилковими. На їхню думку, міжнародні інституції, боротьба за дотримання міжнародного права й поширення вільної торгівлі, якщо й не приведе до повної неможливості військових конфліктів, то хоча б значно зменшить їх кількість. У своєму переконанні вони спираються на те, що економічна взаємозалежність між державами росте, а потенційні збитки, які несе війна вище за потенційну здобич. Санкції та міжнародна ізоляція створюють такі умови, які примушують агресивні країни рухатися у бік миру. Окрім того, ліберальні інституціоналісти наводять той факт, що ліберальні демократії ніколи не

воюють одна з одною. Також ця школа мислення не ігнорує аспект поведінки людей. На їхню думку люди схильні приймати раціональні рішення, а в сучасних умовах більш раціональна поведінка – це збільшення обсягів торгівлі і співпраці, а не військова ворожнеча.

Ключовою інтелектуальною фігурою *realpolitik* 21 століття є Кьортіс Ярвін, також відомий під псевдонімом Mencius Moldbug – американський програміст і блогер. З 2007 році у своєму блозі: “Unqualified Reservations”, Ярвін публікує нотатки з власними думками, щодо демократії, влади й міжнародних відносин. Ярвін є ключовою фігурою руху “Темне просвітництво”, або ж неореакція, яке ставить себе на протигагу егалітаризму й демократії. Основні ідеї Ярвіна можна звести до кількох тез. По-перше, демократія на його думку, є неефективною та ілюзорною системою, в якій реальну владу у сучасних західних суспільствах тримає не виборний уряд, а те, що Ярвін називає “Собор”. Собор – це неформальна коаліція університетів, медіа та бюрократії, яка визначає який дискурс є припустимим в теперішній кон’юнктурі і маргіналізує альтернативні позиції. По-друге, Ярвін пропонує замінити демократію “нео-камералістською” моделлю: держава має функціонувати як корпорація, керована CEO-монархом. Сенс ідеї полягає в тому, що монарх в такій системі несе відповідальність перед “акціонерами” (громадянами) за результат, а не перед виборцями за обіцянки. По-третє, будь-яка реформа існуючої системи є марною, необхідне повне перезавантаження політичної системи, знищення існуючої моделі бюрократії, яка є неймовірно неефективною. Витоки ідей Ярвіна можна прослідкувати і у Гоббса, і у Ніцше з його критикою егалітаризму, і у Томаса Карлайла з його вірою в ієрархію як природний порядок (на Томаса Карлайла Ярвін посиляється більше всього в своїх текстах).

Виникає питання – чому увага приділяється неакадемічному досліднику, а власнику невеличкого блогу? Справа в тому, що ідеї Ярвіна вийшли далеко

за межі інтернет субкультури. Пітер Тіль – мільярдер близький до теперішнього президента США Дональда Трампа – напряду цитує Ярвіна, Джей Ді Венс, нинішній віце-президент США, визнає вплив Ярвіна на власні погляди, а назначений Трампом головою новоствореного Департаменту ефективності уряду США Ілон Маск діє за логікою Ярвіновських уявлень. Під час виконання обов'язків голови департаменту ефективності, Маск послідовно займався демонтажем бюрократії, паралельно зі зневагою до процедурних норм та політичної традиції США. Сам Дональд Трамп мало ймовірно, що читав Ярвіна, проте оточив себе прихильниками ідей американського блогера і несвідомо почав діяти згідно з поглядами Ярвіна на політику. Наприклад, політика Трампа уособлює собою концепцію держави як корпорації, Трамп постійно заявляє, що він вирішить військові зіткнення, запропонувавши сторонам конфлікту таку вигідну угоду, від якої вони не зможуть відмовитись. Американський президент звик оцінювати рішення не згідно моралі, а опираючись на те, наскільки це рішення вигідно Сполученим Штатам Америки. До своїх дипломатичних партнерів Трамп ставиться скоріше як до клієнтів бізнесу. При цьому політика Трампа стала чи не найбільш яскравим прикладом ідей *realpolitik*, політик відкрито називає міжнародне право – нісенітницею, відверто нехтує всіма дипломатичними нормами та приймає неоднозначні рішення, базуючись лише на власній інтуїції про необхідність. Здається, що саме Трамп найбільш відверто почав говорити про верховенство національних інтересів над мораллю і правом.

Розмірковуючи над тим, чи є *realpolitik* небезпечним поглядом на природу політики й влади, варто пригадати, що реалістичний погляд виник як реакція на промах ідеалістичних уявлень. Ми неодноразово бачили як утопічні проєкти ведуть до масштабних катастроф, на прикладі Другої Світової війни. Але варто також розуміти, що політичні інтереси й сила мають мати певні межі, а повне відкидання моралі скоріше є прокляттям,

ніж порятунком. На практиці, ми можемо побачити, що *realpolitik* несе в собі певну загрозу. Російська агресія проти України, яка почалась в 2014 році, була здійснена та виправдана мовою, яка є мовою *realpolitik*: «зони впливу», «буферні держави», «баланс сил», «екзистенційна загроза», «законні інтереси безпеки». Путін та його ідеологи використовують реалістичну аргументацію для виправдання агресії: мовляв, розширення НАТО на схід є загрозою безпеці росії, а великі держави мають «природне право» на сферу впливу у своєму ближньому зарубіжжі. Деякі західні реалісти, зокрема Міршаймер, фактично підтримали цю логіку, стверджуючи, що Захід спровокував росію, ігноруючи її законні інтереси. В цьому всьому ми можемо побачити головну небезпеку *realpolitik*, позбавленої етичного виміру. Такий погляд призводить до нехтування людськими життями й стражданнями, він перетворює жертву агресії на незручний фактор у грі великих держав. Якщо відійти від міжнародної політики, то й у внутрішній політиці можна побачити як реалістичний погляд може призводити до катастрофічних ситуацій. Гоббс наділяв суверена необмеженою владою, при цьому він наполягав на розсудливості суверена та те, що він завжди знайде найкраще рішення для держави. На практиці ми стикаємось з численними обмеженнями свободи та руйнаціями демократичних інститутів і все це з тієї причини, що певний правитель побачив у цих рішеннях захист національного інтересу. Реалістичний погляд має існувати у політиці, але варто також спрямувати свої зусилля на те, щоб визначити де будуть проходити межі політичного інтересу й сили.

ВИСНОВКИ

Головним завданням дипломної роботи було формування генеалогії реалістичного погляду на політику. В роботі були розглянуті концепції Фукідіда, Гоббса, Макіавеллі, Вебера та ін., були також розглянуті історичні втілення підходів реалістичної політики й зазначені ризики, які несе з собою *realpolitik*.

По-перше, у роботі визначено поняття “політичний реалізм” та “*Realpolitik*” і з’ясовано їхнє співвідношення. Встановлено, що політичний реалізм є ширшою філософською традицією, яка охоплює рефлексію про природу влади, людську природу та межі моралі в політиці, тоді як *realpolitik* – це її прикладний вираз, практична настанова для державної діяльності, яка виходить із реалістичних засновків. Було реконструйовано інтелектуальну генеалогію реалістичної думки та розглянуті уявлення, які є спільними для різних мислителів цієї інтелектуальної традиції.

По-друге, було здійснено поглиблений аналіз трьох найбільш впливових мислителів цієї школи мислення. Встановлено, що Макіавеллі заклав традицію розмірковувати про політику крізь призму інтересу й сили. Гоббс побудував складну систему людської природи, крізь яку виявив неспроможність людей встановити мир в суспільстві без відмови від частки своїх прав й свободи і наділення широких повноважень суверену. Вебер через визначення держави як монополії на легітимне насильство та розрізнення етики переконань і етики відповідальності сформулював, мабуть, найбільш зрілу версію реалістичної позиції – таку, що визнає необхідність сили, але наполягає на моральній відповідальності за наслідки її застосування.

По-третє, дослідження показало, як ідеї політичного реалізму втілювалися у практиці *Realpolitik* – від Чезаре Борджія та кардинала Рішельє, від Бісмарка до Ніксона та Кіссінджера. Аналіз теоретичного

реалізму XX століття (Моргентау, Міршаймер) показав як ідеї Макіавеллі, Гоббса та Вебера були систематизовані у цілісну академічну парадигму. Дослідження неореакції Кьортіса Ярвіна та її впливу на адміністрацію Трампа продемонстрував, як *realpolitik* виглядає сьогодні та які небезпеки за собою несе цей підхід.

Узагальнюючи результати роботи, можна сказати, що політичний реалізм як філософська традиція є не єдиною доктриною, а скоріше комплексом різних уявлень та інтуїцій, що об'єднує мислителів від Фукідіда до Вебера навколо чотирьох спільних ідей – скептичної антропології, автономії політичного, визнання ролі сили та критики ілюзій. *Realpolitik* є прикладним виразом цих ідей. Варто додати, що реалізм без етики стає цинізмом, тому не варто повністю відкидати мораль з політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Арон, Р. (2000). Мир і війна між націями (В. Шовкун, перекл.). Юніверс.
- Вебер. М. (1998). Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика (О. Погорілий, перекл.). Основи.
- Гоббс, Т. (2000). Левіафан (Р. Димерець, перекл.). Дух і Літера.
- Макіавеллі, Н. (2007). Державець (А. Перепадя, перекл.). Фоліо.
- Ніцше, Ф. (2002). По той бік добра і зла. Генеалогія моралі (А. Онишко, перекл.). Літопис.
- Платон. (2000). Держава (Д. Коваль, перекл.). Основи.
- Політичний реалізм «Державця» Нікколо Макіавеллі. (б. д.). Пломінь.
<https://plomin.club/niccolo-machiavelli-the-prince/>
- Augustine. (2003). *City of God* (H. Bettenson, Trans.). Penguin Books.
- Berlin, I. (2013). The originality of Machiavelli. In H. Hardy (Ed.), *Against the current: Essays in the history of ideas* (2nd ed.). Princeton University Press.
- Bew, J. (2016). *Realpolitik: A history*. Oxford University Press.
- Burke, E. (1999). *Reflections on the revolution in France* (L. G. Mitchell, Ed.). Oxford University Press.
- Carr, E. H. (1939). *The twenty years' crisis, 1919–1939: An introduction to the study of international relations*. Macmillan.
- Clausewitz, C. (2013). *On War* (J. J. Graham, Trans.). Wordsworth.
- Geuss, R. (2008). *Philosophy and real politics*. Princeton University Press.
- Haslam, J. (2002). *No virtue like necessity: Realist thought in international relations since Machiavelli*. Yale University Press.
- Hobbes, T. (1998). *On the citizen* (R. Tuck & M. Silverthorne, Eds. & Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1642).
- Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*.
- Korab-Karpowicz, W. J. (2017). Political realism in international relations. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Summer 2017 ed.).

Stanford

University.

<https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/realism-intl-relations/>

- Locke, J. (1988). *Two treatises of government* (P. Laslett, Ed.). Cambridge University Press. (Original work published 1689).
- Machiavelli, N. (1996). *Discourses on Livy* (H. C. Mansfield & N. Tarcov, Trans.). University of Chicago Press. (Original work published 1531).
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The tragedy of great power politics*. W. W. Norton & Company.
- Molloy, S. (2006). *The hidden history of realism: A genealogy of power politics*. Palgrave Macmillan.
- Mommsen, W. J. (1984). *Max Weber and German politics, 1890–1920* (M. S. Steinberg, Trans.). University of Chicago Press.
- Morgenthau, H. J. (2014). *Politics among nations: The struggle for power and peace*.
- Oakeshott, M. (1975). *Hobbes on civil association*. University of California Press.
- Realpolitik. (n.d.). In *Encyclopædia Britannica*.
<https://www.britannica.com/topic/Realpolitik>
- Schmitt, C. (2007). *The concept of the Political*. University of Chicago Press.
- Schroeder, P. W. (1994). Historical reality vs. neo-realist theory. *International Security*, 19(1), 108–148.
- Skinner, Q. (2000). *Machiavelli: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Skinner, Q. (2008). *Hobbes and republican liberty*. Cambridge University Press.
- Tuck, R. (1989). *Hobbes*. Oxford University Press.
- Turner, S. (Ed.). (2000). *The Cambridge companion to Weber*. Cambridge University Press.
- Walzer, M. (1973). Political action: The problem of dirty hands. *Philosophy & Public Affairs*, 2(2), 160–180.

- Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (G. Roth & C. Wittich, Eds.). University of California Press.
- Williams, B. (2005). *In the beginning was the deed: Realism and moralism in political argument*. Princeton University Press.